

O PROBLEMU UBIKACIJE RANOSREDNJOVJEKOVNIH BAZILIKA SV. IVANA EVANĐELISTA I SV. TOME U BIOGRADU NA MORU

Ana JORDAN KNEŽEVIĆ
Zadar

UDK: 726:27(497.5 Biograd na Moru)
DOI: 10.21857/m3v76tenny
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 20. svibnja 2020.

Tijekom istraživanja arhivskog fonda don Luke Jelića u Arheološkom muzeju u Splitu, autorica je uvidjela da postoji dio neobjavljene dokumentacije u kojoj se opisuju biogradski spomenici. U Jelićevim *Izveštajima s istraživanja u Biogradu od 1902. do 1905.* donose se podatci o sljedećim lokalitetima: biogradska katedrala na Glavici, starokršćanska bazilika sv. Marije (?) u vrtu Artura Jeličića, bazilika sv. Ivana Evanđelista kod kaštela Matkovića te crkvice u vrtu Joze Dokoze. Bazilika sv. Tome sa ženskim benediktinskim samostanom tek se usputno spominje i pozicionira u JI dio grada, gdje inače don Luka Jelić ucrtava tzv. položaj „tri crkve“. Upravo takva opisana situacija s označenim lokalitetima navela je autoricu da se pozabavi problemom ubiciranja biogradskih ranosrednjovjekovnih bazilika, a tako i njihovih benediktinskih samostana, za koje je poznato da su podignuti u vrijeme hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. U daljnjem tumačenju spomenute problematike iznimno je važno i pozicioniranje „starokršćanske bazilike sv. Marije“, koju Jelić smješta SZ od biogradske katedrale, u vrtu Artura Jeličića.

Ključne riječi: don Luka Jelić, benediktinsko monaštvo, Sv. Ivan Evanđelist, Sv. Toma, Sv. Marija (?), crkveni naslovnik, rani srednji vijek, Biograd na Moru.

UVOD

U bogatoj ostavštini neumornog istraživača i arheologa don Luke Jelića (1864. – 1922.), koja se danas čuva u arhivu Arheološkog muzeja u Splitu, nalaze se brojni crteži, rukopisi, dokumenti, tlocrti i fotografije mnogih spomenika sa šireg zadarskog prostora. U jednom dijelu te vrijedne arhivske građe nalaze se i rukopisi koji se odnose na biogradske spomenike. Posebno su u njihovu razlučivanju i atribuiranju pomogle Jelićeve zabilješke, crteži, ali i značajan broj fotografija koje nam danas vjerno svjedoče o prvim Jelićevim istraživanjima u Biogradu početkom 20. stoljeća. U cjelokupnoj dokumentaciji, koja je podijeljena u nekoliko svezaka, spomenuti autor dosta studiozno označava sakralne građevine, ubicira njihove položaje te bilježi crkvene titulare. Sve istražene građevine donio je i na tlocrtu grada Biograda („Zaravecchia“) gdje ih je i vlastoručno ucrtao (Sl.13).

Iz te arhivske građe proizlazi da don Luka Jelić, ali i značajan broj „starijih“ istraživača, donose posve drugačije naslovnike od onih koji se javljaju u relevantnoj literaturi prošlog stoljeća. Tako na položaju gdje se ubicira bazilika sv. Ivana Evanđelista isti autor označava „starokršćansku baziliku Sv. Marije“, a Sv. Ivana s benediktinskim samostanom pozicionira kod gradskog kaštela. Budući da se radi o važnim kompleksima ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture, koji su podignuti zahvaljujući hrvatskoj vladarskoj dinastiji u 11. stoljeću, autorica je zbog značaja spomenutih lokaliteta pristupila analizi dostupne arhivske građe i literature, kao i materijalnih ostataka, kako bi se dao odgovor na pitanje gdje su se nalazile benediktinske bazilike u Biogradu i kome su one u prošlosti bile posvećene.

BENEDIKTINSKO MONAŠTVO I CRKVENA ARHITEKTURA U BIOGRADU NA MORU – STANJE POZNAVANJA PREMA POSLJEDNJIJIM ARHEOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA

Muški benediktinski samostan Sv. Ivana Evanđelista osnovan je u veljači 1060. godine, a na osnovi sačuvane samostanske isprave, naziva se kraljevskim samostanom – *monasterium regale*.¹ Iz istog izvora saznajemo da je utemeljitelj samostana bio hrvatski kralj Petar Krešimir IV. (1058. – 1074.) koji je darovao samostan brojnim posjedima te slobodom od svjetovnih i crkvenih vlasti.² U sklopu samostana podignuta je i velika trobrodna bazilika koja je nosila isti crkveni naslovnik. Bazilika je tek usputno spomenuta kod istraživača tijekom 19. i 20. stoljeća.³ Istraživanja na tome lokalitetu izvršio je krajem 1969. godine

¹ Ivan OSTOJIC, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., 216 – 234; Tomislav GALOVIĆ, Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Zadar, 2014., 99 – 101.

² Istom je samostanu posebnim privilegijem Grgur VII. priznao crkvenu slobodu, vidi u: Franjo RAČKI, Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad JAZU*, Zagreb, 1878., 129; I. OSTOJIC, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, 2, 217; Eduard PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1*, Zadar, 1990., 342.

³ I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 2, 217; Janko BELOŠEVIĆ, Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva, *Arheološki pregled*, 12, Beograd, 1970., 167 – 168; Senka SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, Grafički prilozi topografiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., TAB. III; Branka JURAGA, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, 9, Zadar, 1980., 445 – 471; Radimir JURIC, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, u: *Biograd i njegova okolica*

Arheološki muzej u Zadru pod vodstvom tadašnjeg kustosa Janka Beloševića (Sl. 1).⁴ U svojim zapisima Belošević je istaknuo: „Od crkve Sv. Ivana koja je bila integralni dio samostana, sačuvali su se dosta škrti, vidljivi ostaci. Najbolje se očuvao jugozapadni lateralni zid crkve i djelomično pročeljni zid, koji je u posljednje vrijeme teško oštećen s vanjske strane. Preko desne bočne apside, donedavno još vidljive, pre kratkog vremena prosječen je put koji je uništio ostatak apside. Centralna i lijeva bočna apside prije desetak godina bile su sačuvane do visine cca 2 m, i one su srušene, a na prostoru njihovu napravljen je vrt ograđen betonskim zidom.“⁵ Isti je autor ukazao na to da se na trasi sjeveroistočnog lateralnog zida crkve nalazi kameni ogradni zid vrta obitelji Jeličić. U opisu bazilike J. Belošević istaknuo je da se radi o trobrodnoj bazilici s predvorjem čija je dužina 29 m, a širina 12,5 m (Sl. 1).⁶

U razdoblju od 16. siječnja do 23. lipnja 2008. trajala su zaštitna arheološka istraživanja u neposrednoj blizini bazilike sv. Ivana Evanđelista. Ta su istraživanja izvođena u sklopu uređenja povijesne jezgre Biograda i ugradnje novog sustava odvodnje, a obuhvatila su položaje Narodni trg (Trg brce, Žegar), Ulicu Sv. Ivana te spoj Ulice kneza Trpimira i Trga Sv. Stošije.⁷ Obuhvatila su i poziciju grobova uz vanjske zidove građevine, a najopsežnije je istražen Narodni trg koji se proteže sjeveroistočno od ostataka bazilike sv. Ivana (Sl. 2).⁸

Grobovi su višekratno korišteni kroz povijest, a pronađeni su skromni arheološki nalazi, uglavnom brončane karičice i vitice. U objavi svojih istraživanja R. Jurić navodi da su arhitektonski ostatci stambenih zgrada otkriveni u sjeveroistočnom, a manje u istočnom i zapadnom dijelu Narodnog trga. Veličinom se izdvaja jedna veća građevina dužine 14,5 m te širine

u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1, Zadar, 1990., 279 – 318; Miljenko JURKOVIĆ, Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća, od ninske biskupije dokatedrale hrvatskog biskupa. Od Nina do Knina, Zagreb, 1992.; Tomislav MARASOVIĆ, Dalmatia praeromanica, Split – Zagreb, 2009., 432 – 436.

⁴ J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167 – 168.

⁵ J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167.

⁶ J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167.

⁷ Istraživanja je vodio Radimir Jurić, muzejski savjetnik i voditelj Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja u Zadru. U istim istraživanjima sudjelovala je i autorica ovog rada.

⁸ Radimir JURIĆ, *Biograd na moru, Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, 2009., 479 – 482; R. JURIĆ, *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine*, katalog izložbe, Biograd na Moru: Zavičajni muzej, 2009.; R. JURIĆ, *Biograd na Moru – Sv. Ivan Evanđelista, Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, 2010., 501 – 502; R. JURIĆ, *Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju, Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Zadar, 2014., 235 – 259.

3,5 m.⁹ S obzirom na to da autor istraživanja navodi da su objekti prvotno služili za stanovanje (zidovi su građeni od obrađenog kamena i povezani žbukom), ukazujem na mogućnost da taj istražen položaj predstavlja ostatke većeg stambenog kompleksa, vrlo vjerojatno benediktinskog samostana čija ubikacija u dosadašnjoj literaturi nije potvrđena. Da se na tome položaju živjelo potvrđuju i različiti ulomci zemljanih posuda (gruba keramika te glazirana keramika – majolika) te nalazi životinjskih kostiju. Od ostalih nalaza posebno se izdvaja koštani tuljac koji je ukrašen geometrijskim ukrasom, a datira se u 9. stoljeće, te jedna uljanica iz druge polovice 9. stoljeća.¹⁰

Jedna manja sonda napravljena je i s vanjske strane južne apside Sv. Ivana te druga sonda u Ulici Sv. Ivana, položajem jugoistočno od bazilike. Arheološka građa koja potječe iz tih grobova otkriva da se radi o ukopima od konca 11. do početka 12. st., pa sve do ranog novog vijeka.¹¹ Možemo zaključiti da spomenuti materijalni ostatci potvrđuju život lokalne zajednice u Biogradu tijekom srednjeg vijeka, ali ukazuju i na vrijeme gradnje sakralnog sklopa koji su u neposrednoj blizini podigli benediktinci. Također, nalazi potvrđuju da je položaj na kojem se nalazi bazilika sv. Ivana bio kontinuirano naseljavan kroz povijest.

S istog lokaliteta potječe i više kamenih ulomaka koji su dio liturgijskog namještaja bazilike. Većina njih pronađena je slučajno i u okolici crkve, a o njima su zarana pisali i prvi istraživači Biograda.¹² U bogatoj ostavštini don Luke Jelića koja se danas čuva u Arheološkom muzeju u Splitu nalaze se fotografije tih istih ulomaka, kao i njihovi crteži koje autor donosi u svojim rukopisima. Iste fotografije priložene su u ovom radu, a na njima možemo primijetiti da je Jelić sam slagao i povezivao ostatke liturgijskog namještaja koje je pronašao na terenu

⁹ Autor ukazuje na to da se objekti razlikuju oblikom i veličinom, međutim ne donosi konkretnije podatke o fazama izgradnje. Na nekoliko mjesta pronađeni su slojevi paljevine, što autor dovodi u vezu s rušenjem i paljenjem Biograda tijekom srednjeg i novog vijeka. Vidi u: R. JURIĆ, *Biograd na Moru – Sv. Ivan Evanđelista*, 501 – 502; R. JURIĆ, *Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju*, 240 – 241.

¹⁰ R. JURIĆ, *Biograd na moru*, 2009., 480.

¹¹ R. JURIĆ, *Biograd na moru*, 2009., 480; R. JURIĆ, *Biograd na moru*, 2010., 501 – 502.

¹² Koliko je poznato, prve srednjovjekovne ulomke u Biogradu počeo je sakupljati biogradski učitelj Velimir Škarpa krajem 19. stoljeća. Građa je tada bila smještena u podrumu gradske škole. Početkom 20. stoljeća vjerni sakupljač biogradskih kamenih spomenika bio je svećenik Kažimir Perković, zbog kojeg su oni danas i sačuvani. Godine 1969., zahvaljujući sredstvima Fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti općine Biograd na moru te ekipi stručnjaka iz Arheološkog muzeja u Zadru, koji su paralelno vodili i istraživanje bazilike sv. Ivana, otvara se Arheološka zbirka u Biogradu, vidi u: Velimir ŠKARPA, *Izveštaji muzejskih povjerenika i prijatelja, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n.s.3, Zagreb, 1898. – 1899., 232 – 233. Prvi katalog biogradske skulpture donosi nam Branka Juraga, vidi u: Branka JURAGA, *Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda*, 445 – 492.

u Biogradu (Sl. 4, 6a). Od značajnijih komada svakako treba istaknuti jedan kapitel te ulomak tijela stupa, koji se danas nalaze rekonstruirani u Zavičajnom muzeju u Biogradu (Sl. 5). S obzirom na vrlo slične nalaze, konkretno kapitela, koji potječu s lokaliteta u Galovcu (Sv. Bartolomej), spomenute biogradske ulomke trebalo bi datirati u 9. stoljeće.¹³ U 9. stoljeće, te u krug iste klesarske radionice, datira se i jedan impost – kapitel koji na prednjoj strani ima u profilu postavljenu ptičicu raširenih krila, dok joj je rep u obliku riblje kosti.¹⁴ U dosadašnjoj literaturi taj se kapitel donosi kao dio inventara bazilike sv. Ivana.¹⁵ Dalje, postoji mogućnost da istom lokalitetu pripada i kapitel iz prve četvrtine 12. stoljeća koji nosi prikaz voluminoznog orla na prednjoj strani (Sl. 6a, 6b).¹⁶ Naime, na sačuvanoj fotodokumentaciji iz Jelićeva arhiva kapitel se navodi kao materijal s dva položaja, Pandin vrt te vrt Artura Jeličića, što zapravo označuje dio grada u kojem je istražena bazilika (Sl. 4).

O darovnici ženskog benediktinskog samostana Sv. Tome u Biogradu, koju je dodijelio Petar Krešimir IV. negdje od 1060. do 1062. godine, saznajemo iz teksta isprave sačuvane u samostanskom kartularu Sv. Ivana Evanđelista – *Libellus Policorion*.¹⁷ Povijesni spisi tvrde da je samostan obdaren krunskim posjedima (*regale territorium*) po Sidrazi, Rasohatici kod Tinja i Smrčanima u Bubnjanima.¹⁸ O samostanu Sv. Tome donose se podatci i u dokumentima

¹³ Ivan Josipović iste ulomke atribuirao zadarskoj klesarskoj radionici, koju on naziva *Radionica plutejâ zadarske katedrale*, a čije se djelovanje datira u razdoblje od kraja 8. do početka 9. stoljeća. Ivan JOSIPOVIĆ, *Biogradska predromanička skulptura, Ars Adriatica*, 7, Zadar, 2017., 69., sl. 2d. Josipović u radu ne navodi odakle ulomak potječe, međutim da se radi o položaju bazilike sv. Ivana prethodno spominju Janko Belošević i Radomir Jurić. J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167 – 168; R. JURIC, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području*, 304, T. II, 1.

¹⁴ I. JOSIPOVIĆ, *Biogradska predromanička skulptura*, 69., sl. 2g. Branka Juraga datira taj ulomak u 11. stoljeće, vidi u: B. JURAGA, *Srednjovjekovni kameni spomenici na biogradskom području*, 452, T. I, 1.

¹⁵ Radomir JURIC, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području*, 304, T. II, 2.

¹⁶ B. JURAGA, *Srednjovjekovni kameni spomenici na biogradskom području*, 452; I. JOSIPOVIĆ, *Biogradska predromanička skulptura*, 65 – 82. Kapitel kao dio inventara crkve sv. Ivana donosi Tomislav Marasović, vidi u; T. MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*, Split, 2009., 434, sl. 534.

¹⁷ To je Krešimirova povelja u utemeljenju i goticom napisan zbornik isprava samostana Sv. Ivana Evanđelista naslovljen kao *Libellus Policorion, qui et Topicus vocatur* ili *Liber donationum* iz 14. st. U 2018. godini Državni arhiv u Zadru tiskao je *Libellus Policorion – Rogovski kartular*, svezak I. Knjigu je pripremio povjesničar Tomislav Galović. U prvom svesku spomenute knjige iz godine 1116. donosi se *Isprava o potvrđivanju privilegija Samostana Sv. Ivana Evanđelista Biogradskog*. Tomislav GALOVIĆ, *Libellus Policorion – Rogovski kartular (diplomatičko-povijesna analiza)*, doktorski rad, sv. I-II, Zagreb, 2010.; Tomislav Galović, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, 101.

¹⁸ Carlo Federico BIANCHI, *Zara cristiana*, II, Zara, 1879., 140 – 144; Franjo RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, Zagrabiae, 1877., 74 – 75; Daniele FARLATI, *Illyrici sacri*, IV, Venetiss, 1769., 1 – 8; L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 44.

koji se datiraju između 1073. i 1077. godine, kada je opat Petar iz biogradskog samostana Sv. Ivana Evanđelista promijenio neku zemlju *cum monach abus sancti Thome Apostoli*.¹⁹

Pretpostavlja se da je bazilika koja je nosila posvetu kršćanskom apostolu sv. Tomi,²⁰ a u sklopu koje je bio podignut i ženski benediktinski samostan, zauzimala položaj u JI dijelu grada. Već je u prošlosti polemizirano oko ubikacije spomenutog sakralnog kompleksa. Kako se nije mogla odrediti točna godina njegova postanka, tako se nije pouzdano znao ni njegov položaj, pa je jedan dio istraživača smatrao da se on nalazi na morskoj obali, tri kilometra jugoistočno od Biograda, gdje je danas smješteno predgrađe koje se zove Kunvenat ili Kumenat.²¹ Po svemu sudeći, tamo su se nalazili ostatci neke „kuće i crkve“ koji su djelomično ulazili u morski plićak. Jelić je svojedobno protumačio da se tu radi o ostacima gospodarske zgrade, a ne o ostacima benediktinskog samostana i trobrodne bazilike. Zbog toga je on u svojim bilješkama posve drugačije pozicionirao baziliku sv. Tome, i to u jugoistočnom dijelu grada na tzv. položaju „tri crkve“.²²

Položaj „tri crkve“ nije nikada sustavno istražen jer se danas tu nalaze stambeni objekti. Tek se 2008. godine, paralelno s istraživanjem bazilike sv. Ivana, pristupilo zaštitnim istraživanjima koja su obuhvatila položaj ispred kuće obitelji Zorica u Ulici kralja Zvonimira (Sl. 7). Na tome je položaju pronađeno vrlo malo arheoloških nalaza. Istražen je samo jedan dio s arhitektonskim ostacima za koje se smatra da potječu iz druge polovice 11. stoljeća.²³ Nažalost, danas nemamo dovoljno materijalnih dokaza koji bi nam potvrdili eventualno vrijeme gradnje, ali i crkvenog naslovnika kojem je ta građevina kroz povijest bila posvećena.

¹⁹ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, 168; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 2, 241.

²⁰ Iznimno je značajno ukazati na pojavu tog crkvenog naslovnika u Biogradu. Naime, riječ je o titularu koji se uglavnom veže uz prve kršćanske molitvene objekte, posebno na jadranskoj obali. Tijekom 5. stoljeća i u Zadru je podignuta bazilika posvećena sv. Tomi. O vezama Zadra i Biograda svjedoče i nalazi liturgijskog namještaja, pa se tako pronađeni ulomci iz biogradske katedrale datiraju u 5. – 6. stoljeće, a analogni su ulomcima koji potječu iz spomenute zadarske bazilike. Sve to ukazuje na mogućnost starijeg postanka prve kršćanske zajednice u Biogradu. O spomenutim ulomcima liturgijskog namještaja pisao je Pavuša Vežić, vidi u: P. VEŽIĆ, *Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru, Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1, Zadar, 1990.*, 247 – 262.

²¹ I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 2, 241.

²² L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 56.

²³ R. JURIC, *Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju*, 241.

Tijekom terenskog pregleda ustanovila sam da se dio pronađenog liturgijskog namještaja krivo atribuirao bazilici sv. Tome. Riječ je o ulomku gornjeg ruba pluteja koji se danas nalazi u Zavičajnom muzeju u Biogradu, a prikazan je na tabli s ucrtanim ostacima bazilike ispred kuće Zorica (Sl. 9a). Naime, taj kameni ulomak ne pripada bazilici sv. Tome, već potječe s položaja Glavica, a potvrđuje prvu ranosrednjovjekovnu obnovu biogradske katedrale koja se dogodila u razdoblju od kraja 8. do početka 9. stoljeća (Sl. 9b). Istu su obnovu izvršili majstori iz zadarske klesarske radionice kojoj je bila povjerena i obnova katedrale u Zadru, ali i nekoliko crkava u okolici tog grada.²⁴

U konačnici, nemamo ni jedan „siguran“ dokaz koji bi nam potvrdio da se tu ipak radi o ranosrednjovjekovnoj bazilici sv. Tome. Poslije propasti Biograda 1125. godine redovnice iz biogradskog samostana Sv. Tome prebjegle su u Zadar, najprije u samostan Sv. Marije, da bi nakon toga prešle u crkvu sv. Dimitrija.²⁵ Iza tih događaja gubi se svaki trag o djelovanju jedinog benediktinskog ženskog samostana u Biogradu.

U recentnim istraživanjima benediktinskog monaštva i crkvene arhitekture u Biogradu svakako treba spomenuti povjesničara Tomislava Galovića,²⁶ koji je na temelju izučavanja diplomatskih spisa i povijesnih izvora donio važne zaključke koji značajno utječu na ubicaciju biogradskih crkava. Isti autor smatra da zbog nedostatka materijalnih dokaza ne možemo sa sigurnošću tvrditi da se benediktinski samostan Sv. Ivana Evanđelista nalazio u vrtu A. Jeličića.²⁷ Detaljnije o spomenutoj problematici donosim u sljedećem poglavlju.

²⁴ Rad te radionice prepoznat je u Zadru, ali i na lokalitetima u Galovcu i Novalji. Povjesničar umjetnosti Ivan Josipović, selektirajući pronađenu građu, dao je naziv radionici – *Radionica plutejâ zadarske katedrale*, vidi u: I. JOSIPOVIĆ, Radionica plutejâ zadarske katedrale, *Ars adriatica*, 4, Zadar, 2014., 57; I. JOSIPOVIĆ, Biogradska predromanička skulptura, 65 – 82. O radu zadarske klesarske radionice u Biogradu pisala je i autorica u svojoj doktorskoj disertaciji vidi u: Ana JORDAN KNEŽEVIĆ, *Arheološka slika ranokršćanskih crkava s kontinuitetom u predromanici na zadarskom području*, doktorski rad, Zadar, 2016., 147, 232 – 273.

²⁵ Eduard PERIČIĆ, Biogradska biskupija, *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova a znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Biogradski zbornik 1, Zadar, 1990., 335 – 350.

²⁶ Tomislav GALOVIĆ, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, 104; vidi i u: *Libellus Policorion*, f. 8^r (13), f. 8^v (14), ff. 9^r (15) – 9^v (16).

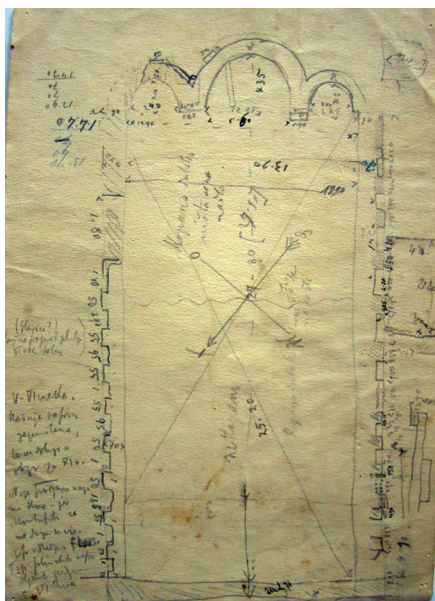
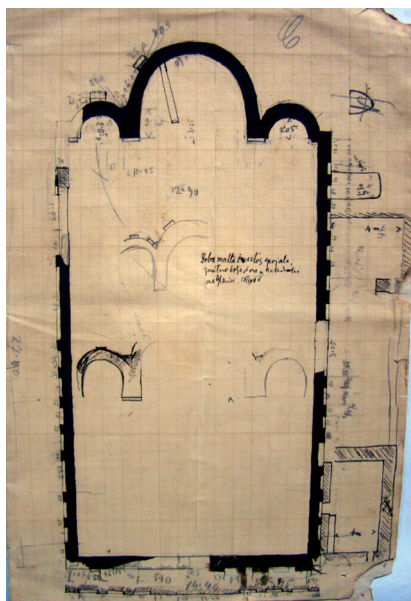
²⁷ Tomislav GALOVIĆ, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, 106.

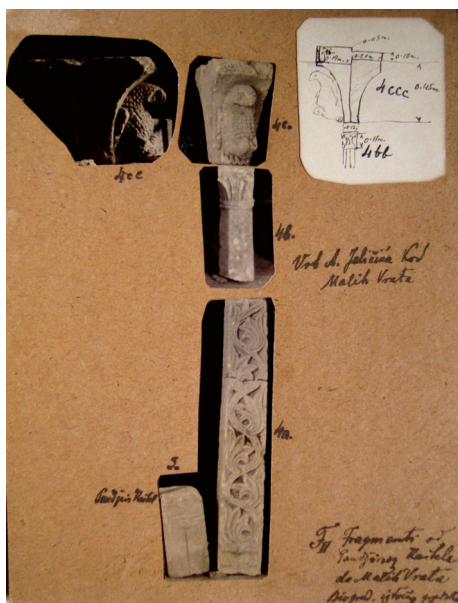
SLIKA 1. Biograd na moru – arheološka istraživanja prepoznate bazilike sv. Ivana Evanđelista 1969. godine (prema Janko Belošević, 1970.)

SLIKA 2. Biograd na moru, Narodni trg (Trg brce) – pogled na istraženi dio groblja uz vanjski zid prepoznate bazilike sv. Ivana Evanđelista (prema R. Jurić, 2009.)

SLIKA 3. Biograd na moru, Sv. Marija – sačuvani crteži don Luke Jelića koji je istraživao crkvu u vrtu Artura Jeličića 1905. godine (AMS, Arhiv Luke Jelića)

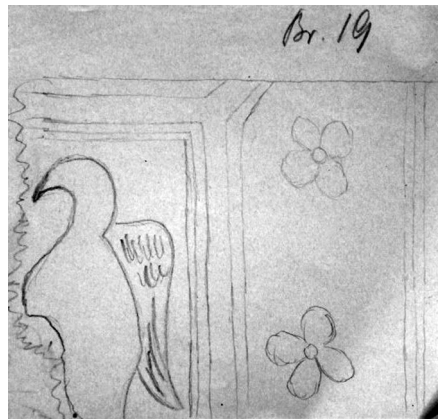
SLIKA 4a.

SLIKA 4b. Biograd, Zavičajni muzej – ulomci crkvenog kamenog namještaja koji potječu s različitih položaja u Biogradu (AMS, Arhiv Luke Jelića)

SLIKA 5. Biograd, Zavičajni muzej – rekonstruirani stup koji se atribuiru ranosrednjovjekovnoj bazilici iz vrta Artura Jeličića

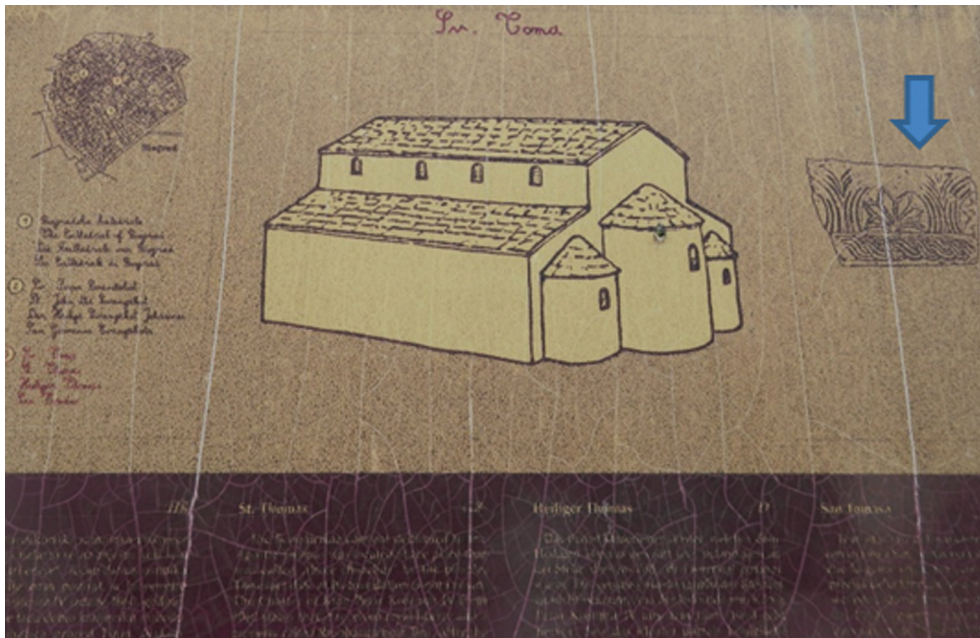
SLIKA 6. Biograd na moru: a) fotografija kapitela s glavom orla (AMS, Arhiv Luke Jeličića), b) crtež kapitela koji je napravio don Luka Jeličić (AMS, Arhiv Luke Jeličića)

SLIKA 7. Biograd na moru, kuća Zorica u Ulici kralja Zvonimira – položaj na kojem se nalaze ostatci prepoznate bazilike sv. Tome (?) (foto Ana Jordan Knežević)

SLIKA 8. Biograd na moru, kuća Zorica – položaj na kojem su izvršena zaštitna arheološka istraživanja bazilike (prema R. Jurić, 2010.)

SLIKA 9a.

SLIKA 9b. Biograd na moru, Ulica kralja Zvonimira: a) tabla ispred kuće Zorica s ucrtanom bazilikom sv. Tome i ulomkom pluteja koji se krivo atribuiru njezinu interijeru (gornja slika prema Ana Jordan Knežević, 2019.), b) skica istog pluteja prema don Luki Jeliću (AMS, Arhiv Luke Jelića)

ISTRAŽIVANJA DON LUKE JELIĆA NA POLOŽAJIMA VRT ARTURA JELIČIĆA I KAŠTEL MATKOVIĆA U KONTEKSTU UBIKACIJE BIOGRADSKIH RANOSREDNJOVJEKOVNIH BAZILIKA

Kako to prethodno donosi J. Belošević, a ista tumačenja preuzima i R. Jurić u svojim istraživanjima, položaj na kojem se nalazi bazilika sv. Ivana Evanđelista pozicionira se sjeverozapadno od katedrale, u vrtu Artura Jeličića.²⁸ Na istom je položaju 1905. godine don Luka Jelić započeo arheološka istraživanja, i to nakon što su 1902. godine otkriveni ostatci katedrale na Glavici. U svojim *Izveštajima s istraživanja u Biogradu na moru od 1902. do 1905.* Jelić navodi da se u vrtu Artura Jeličića nalazi „starokršćanska bazilika Sv. Marije“(?),²⁹ a da je spomenuta bazilika sv. Ivana s muškim benediktinskim samostanom podignuta u blizini gradskog kaštela Matkovića (Sl. 3, Sl. 13).³⁰

Tako don Luka Jelić u svojim *Povijesno-topografskim crticama* piše: „Isprave svjedoče, da je samostan Sv. Ivana bio unutar grada Biograda, a druga nešto kasnija još mu pobliže označuje položaj, nazivajući ga samostanom Sv. Ivana od Kaštela. Dakle taj je samostan bio u blizini gradskog kaštela biogradskog.“³¹ Istina je da Jelić u *Crticama* pomalo nejasno definira baziliku i ruševine samostana, pa joj pripisuje... „pojačane potpornjake koje strše visoko“, što bi dalo naslutiti da on zapravo opisuje biogradsku katedralu na Glavici, a ne spomenutu građevinu (!). Dodatno zbunjuje što u daljnjem opisu navodi i vrt Artura Jeličića, koji se na tlocrtu grada nalazi na skroz drugoj strani u odnosu na biogradski kaštel (Sl. 13).³² Vrlo je vjerojatno da je takav pomalo „neprecizan“ opis utjecao na buduće arheologe koji su istraživali lokalitet sjeverozapadno od katedrale te su, oslanjajući se na Jelićeva tumačenja u spomenutom radu,

²⁸ Janko BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru*, 167 – 168; R. JURIĆ, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1*, 1990., 285. Budući da je u prvim istraživanjima sudjelovala i Branka Juraga, ona je također prihvatila Beloševićevo mišljenje da se na tome položaju nalazi bazilika sv. Ivana, vidi u: Branka JURAGA, *Srednjovjekovni kameni spomenici*, 447 – 449, dalje u: Vlatko JADREŠIĆ, Nikola JAKŠIĆ, Duško KRALJEV, Drago MARIĆ, *Biograd na moru – Biograd on the Sea*, Zadar, 2006., 125.

²⁹ L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 1 – 90.

³⁰ L. JELIĆ, *Izveštaj s istraživanja u Biogradu na moru*, Arhiv don Luke Jelića, Arheološki muzej u Splitu, kutija br. 2.

³¹ L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 55.

³² L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 56; Goranka BOŽULIĆ, Biogradsko područje na katastarskim mapama XVIII. i XIX: stoljeća, *Katalog izložbe, Zavičajni muzej Biograd na moru*, 2007., 12, 43.

iznijeli tvrdnju da se u spomenutom vrtu Artura Jeličića nalaze ostatci bazilike sv. Ivana.³³

Međutim, već 1902. godine don Luka Jelić objavljuje *Znamenito otkriće u Biogradu*, gdje po prvi put javnosti iznosi svoje mišljenje da se na položaju u vrtu Artura Jeličića (položaj sjeverozapadno od katedrale) nalazi „starokršćanska bazilika Sv. Marije“.³⁴ Zanimljivo je da tek nakon objave tog rada Jelić započinje svoja prva arheološka istraživanja u Biogradu. Cjelokupne rezultate tih istraživanja donosi u *Izveštajima s istraživanja u Biogradu na moru od 1902. do 1905.*, koji se danas čuvaju u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu. Izuzev sačuvane građe koja se odnosi na biogradsku katedralu i koju je publicirao Frane Buškariol, ostali rukopisi do danas nisu uopće korišteni u analizi sakralnih građevina u Biogradu.³⁵

U opisu bazilike sv. Marije isti autor navodi da se ona smjestila na sjeverozapadnoj strani Biograda, među kućama Jeličić, Šalov, Eškinja i Vulelija.³⁶ Kao crkveni naslovnik donosi sv. Mariju, ali pod upitnikom, ukazujući da su se njezine ruševine prema predaji pripisivale „staroj crkvi Sv. Marije“.³⁷ U daljnjem opisu Jelić ističe sljedeće dimenzije bazilike – dužina 27,90 m i širina 14,40 m. Također, spomenuti autor navodi i sustav lezna na vanjskim zidovima građevine, uspoređujući ga s onim kakav se javlja i na starokršćanskim objektima na Manastirinama i u Marusincu.³⁸ Ako usporedimo rad Janka Beloševića koji je objavljen 1970. godine³⁹ i spomenute *Izveštaje* don Luke Jelića, uočit ćemo da i jedan i drugi autor opisuju istu građevinu, posebno ističući njezinu bočnu apsidu koja je dosta oštećena (Sl. 1, 3, 10). No, oni je donose pod drugačijim crkvenim naslovnikom, tako dok Jelić opisuje sv. Mariju, Belošević ukazuje na titular sv. Ivana Evanđelista.

³³ J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167 – 168; R. JURIĆ, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području*, 285.; V. JADREŠIĆ, N. JAKŠIĆ, D. KRALJEV, D. MARIĆ, *Biograd na moru – Biograd on the Sea*, 125.

³⁴ L. JELIĆ, *Znamenito otkriće u Biogradu*, 1902.

³⁵ Frane BUŠKARIOL, *Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica – Biogradski spomenici I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27, Split, 1988., 21 – 55.

³⁶ L. JELIĆ, *Izveštaj s istraživanja u Biogradu na moru*, Arhiv don Luke Jelića, Arheološki muzej u Splitu, kutija br. 2.

³⁷ L. JELIĆ, *Izveštaj s istraživanja u Biogradu na moru*, Arhiv don Luke Jelića, Arheološki muzej u Splitu, kutija br. 2.

³⁸ Ejnar DYGGE, *Izabrani spisi*, Split, 1989., 71 – 89; E. DYGGE, *Povijest salonitnskog kršćanstva*, Split, 1996., 49 – 57, 63 – 72; Nenad CAMBI, *Antika*, Zagreb, 2002., 229 – 230.

³⁹ J. BELOŠEVIĆ, *Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva*, 167 – 168.

SLIKA 10. Biograd na moru – Jelićeva ranokršćanska bazilika sv. Marije (?) u vrtu Artura Jeličića (AMS, Arhiv Luke Jelića)

SLIKA 11a i 11b. Biograd na moru – pogled na ostatke bazilike pored vrta Artura Jeličića (foto Ana Jordan Knežević)

Rekognosciranjem lokaliteta, što je uključilo i mjerenje ostataka sakralne arhitekture, uvidjela sam da Jelić opisuje lezene koje promjerom odgovaraju onima koje se danas nalaze na bazilici sv. Ivana Evanđelista. Dakle, posve je jasno da se radi o istoj crkvi, udaljenoj tek nekoliko stotina metara od biogradske katedrale (Sl. 11, 13). U arhivu splitskog muzeja nalazi se i jedna neobjavljena fotografija koja precizno određuje položaj Jelićeve „starokršćanske bazilike Sv. Marije“ (Sl. 10). Naime, osim sačuvanih zidova bazilike, na fotografiji se u pozadini vidi i zvonik nove župne crkve koja je podignuta 1761. godine, što znači da je njezin položaj zaista bio sjeverozapadno od srednjovjekovne katedrale na Glavici.

Godine 1895. godine u obilasku Biograda bio je i arheolog Lujo Marun, koji je tada iznio i svoje viđenje o spomenutoj bazilici u vrtu Artura Jeličića: „Opazio sam, upozoren od učitelja Škarpe, tragove ruševina jedne crkve sa absidom medju kućama Matkovića. Takodjer druge u bašći Jeličića Artura.“ Dalje, Lujo Marun ide dana 21. siječnja 1902. u obilazak kaštela Matkovića te o tome piše: „G. Jeličić i don Šime Lovrović me odveo na zemljište Matkovića, gdje su ruševine trobrodne bazilike, za tiem na zemljište istog Jeličića, gdje takodjer leže ruševine jedne bazilike.“⁴⁰ U njegovim *Starinarskim bilješkama* od 10. – 13. 1. 1925. spominje se ekskurzija u benkovačko-biogradsku okolicu. Dolaskom u Biograd L. Marun tada je zabilježio: „Slijedeć dalje pregledavati jasno se vide iza sadašnje crkve nedaleko 50 met. u sjevero – zapad ostanaka druge starinske bazilike: abside tri, srednja velika a pobočne dvie manje, na nalik one na Stupovima, dobro se nad zemljom vide, te ih pred presbiterijem put presjeca a ostali glavni dio dielomično vidi nad zemljom u bašći Ar. Jeličića a djelomično, sjeverno platno tik uz varoški put. Bazilika je dosta velika; imala je izvana pačetvrtaste lezene – *contraforte*. Ovdje se mora kopati i bez dvojbe sa nadom u dobar uspjeh. Ovo je glavna radnja što se u Biogradu ima izvesti.“⁴¹

Kao što vidimo, L. Marun ne navodi titulare crkava koje je obilazio u Biogradu. Moguće je da je razlog tomu što u to vrijeme u Biogradu nisu obavljena arheološka istraživanja i što je većina spomenika bila javnosti nepoznata. Iako Marun ne spominje v. Mariju, taj je crkveni naslovnik poznat ostalim istraživačima koji su zarana pisali o biogradskim crkvama. Među njima su bili i biogradski učitelj Grgur Urlić Ivanović te svećenik don Kažimir Perković⁴² G. Urlić Ivanović donosi

⁴⁰ Lujo MARUN, *Starinarski dnevnici* (prepisala i uredila Maja Petrincec), Katalozi i monografije IV, Split, 1998., 64, 119.

⁴¹ L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, 262.

⁴² Grgur URLIĆ IVANOVIĆ, Albamaris-Biograd, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 3, 1880., 75 – 76, 90 – 93; Grgur URLIĆ IVANOVIĆ, Albamaris-Biograd, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 4, 1881., 29.

sljedeće: „Na iznešenomu položaju Gromače, u zapad do Čardaka, pak južnim pravcem, preko ruševina davne crkve Svete Marije, u Jeličića vrtih (prilično da je ovdje stajao samostan dumna svetoga Tome Apoštola, kako Krešimirova povelja govori *situm in civitate Belgradi gubernante domina Abbatissa Dobrica*.“⁴³ Iz priloženog se vidi da Urlić Ivanović ukazuje na samostan Sv. Tome koji se, prema njemu, nalazio u vrtu Artura Jeličića, što je iznimno važno u daljnjem rješavanju problema ubikacije biogradskih bazilika. Također, G. Urlić Ivanović u *Albamaris – Biograd* 1881. godine donosi: „Ta predaja, i ti sahranjeni ostanci u nadpisi, upiru na davnu crkvu Svete Marije što je stajala na zapadnoj strani Biograda. Od te veličanstvene zgrade, vidi se samo hrpa ruševina.“⁴⁴

Don Kažimir Perković, Jelićev suvremenik te strastveni istraživač biogradskih starina, također u svojim rukopisima donosi položaje spomenutih crkava. Njegovo mišljenje odgovara onom koje nam prenosi i sam Jelić. Tako crkvu sv. Marije spominje kao „staru katedralu“ koja se nalazi u vrtu Artura Jeličića, dok Sv. Ivana donosi pod titularom „Johannes de Castello“, implicirajući tako na njegov položaj pored gradskog kaštela.⁴⁵

Stariji su autori preko „narodne predaje“ u Biogradu tumačili i postojanje koludričkog samostana unutar zidina grada koji je bio posvećen sv. Mariji.⁴⁶ Upravo na temelju tih indicija Ivan Ostojić kasnije donosi važne zaključke prema kojima je biogradski samostan Sv. Tome mogao nositi i posvetu Bogorodici Mariji. Isti se autor posebno poziva na ispravu u kojoj kralj Krešimir dariva samostan Sv. Tome te donosi: *pro caritate beatae Mariae Virginis nec non et sancti Thomae apostoli*.⁴⁷

Dakle, s obzirom na takva tumačenja, razvidno je da postoji mogućnost da su samostan i bazilika koje donosimo pod titularom Sv. Tome mogli nositi posve drugačije naslovnike. Iz toga proizlazi da je sama bazilika nosila posvetu sv. Mariji (ili sv. Tomi), a samostan sv. Tomi (ili sv. Mariji). Vrlo je teško razlučiti o kojim se crkvenim naslovnici točno radi, no pretpostavljam da je bazilika mogla preuzeti posvetu Bogorodici. Naime, još od ranokršćanskog razdoblja taj

⁴³ G. URLIĆ IVANOVIĆ, *Albamaris-Biograd*, 1881., 29.

⁴⁴ G. URLIĆ IVANOVIĆ, *Albamaris-Biograd*, 1880., 91.

⁴⁵ U biogradskom Zavičajnom muzeju čuvaju se rukopisi don Kažimira Perkovića, tzv. knjižice pod nazivom *Povjesne bilješke*. U drugom i trećem svesku istih knjižica autor opisuje biogradske crkve te ih detaljno ubicira. Tako u *Povjesnim bilješkama*, sv. br. 3., skicira Sv. Mariju te navodi da su njezine dimenzije: 28, 23, a širina 21 korak, tj. 14,11 m. Koristim priliku da zahvalim ravnatelju spomenutog muzeja gosp. Draženku Samardžiću na ustupljenoj građi.

⁴⁶ T. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II, Zagreb, 1904., 99 – 100; K. STOŠIĆ, *Benediktinke u Šibeniku, Croatia sacra*, sv. 7, Zagreb, 1934., 33; Kažimir PERKOVIĆ, *Povjesne bilješke*, sv. br. 2.

⁴⁷ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. 2, 150.

se titular često nasljeđuje u crkvenoj arhitekturi i u praksi ga nose veće sakralne građevine unutar gradova na jadranskoj obali.⁴⁸

Upravo zbog nedostatka materijalnih dokaza,⁴⁹ koji bi nam u konačnici i razlučili pitanje biogradske ranosrednjovjekovne hagiografije, don Luka Jelić je nakon prvih arheoloških istraživanja u Biogradu posegnuo za povijesnim spisima i izvorima. Riječ je o ispravi od 1. ožujka 1197. godine u kojoj je zapisano: *monasterium sancti Iohannis de Castello*, što bi u prijevodu značilo – samostan svetog Ivana od Kaštela.⁵⁰ U diplomatskom materijalu svakako treba ukazati i na ostale zapise: *ecclesie sancti Iohannis euangeliste (...) in Alba ciuitate (...) ecclesie sancti Iohannis euangeliste (...) ad sanctum Iohannem; monasterio sancti Iohannis apostoli et euangeliste, cenobii sancti Iohannis euangeliste*.⁵¹ Dodatan argument možemo tražiti i u podatku da je izaslanik Petra Krešimira IV. sazvao narod pred crkvom sv. Ivana, kao važnim gradskim središtem – „to je mjesto, gdje se narod skuplja pred kraljevog suca istražitelja, jest mjesto skupštine, pred

⁴⁸ Treba ukazati da nam još nije poznat ni izvorni titular biogradske katedrale koja se tek u 17. stoljeću posvetila sv. Anastaziji. Moja je pretpostavka da je upravo ta glavna gradska crkva bila posvećena Bogorodici, a da je prilikom zamjene naslovnika sv. Mariji posvećena nova bazilika u njezinoj neposrednoj blizini (vrt Artura Jeličića). O ranokršćanskim titularima i njihovom nasljeđu, vidi u: Nenad CAMBI, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali* 12, ur. Šime Batović, 9. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar, 1972., 239 – 282; Branka MIGOTTI, Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave* 11, Zagreb, 1989., 133 – 159.

⁴⁹ Posljednja arheološka istraživanja kao i historiografski radovi smatraju da se bazilika sv. Ivana Evandelistina nalazila u vrtu obitelji Jeličić. O crkvi i povijesti samostana vidi u: Luka JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 42 – 57; Ćiril Metod IVEKOVIĆ, Istraživanja starina u Biogradu na moru i u njegovoj okolini, *Ljetopis JAZU*, sv. 44, Zagreb, 1932., 46 – 157; Miho BARADA, *Biograd. Hrvatska enciklopedija II*, Zagreb, 1941., 572 – 573; Stjepan ANTOLJAK, Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1*, 1990., 263 – 277; Radimir JURIĆ, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području*, 285; Lovorka ČORALIĆ, Biograd u XVII. i XVIII. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1995., 379 – 410; Vedrana DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 174 – 175; V. JADREŠIĆ, N. JAKŠIĆ, D. KRALJEV, D. MARIĆ, *Biograd na moru – Biograd on the Sea*, 125.

⁵⁰ L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 55. Ovdje napominjem i na druge autore koji su se priklonili mišljenju da se samostan Sv. Ivana nalazio kod gradskog kaštela, vidi u: Krsto STOŠIĆ, *Benediktinke u Šibeniku, Croatia sacra*, sv. 7, Zagreb, 1934., 3; Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 219; Tomislav GALOVIĆ, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, 104.

⁵¹ Na temelju te sačuvane povijesne isprave Tomislav Galović donosi važne zaključke da se benediktinski samostan Sv. Ivana nalazio kod gradskog kaštela, vidi u: Tomislav GALOVIĆ, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, 104; vidi i u: *Libellus Policorion*, f. 8^r (13), f. 8^v (14), ff. 9^r (15) – 9^v (16).

gradskim kaštelom“.⁵² Na istu ispravu poziva se i Ognjen Badurina koji tako pobliže označava i poziciju samostana i crkve sv. Ivana: „Interesantno je pitanje: gdje je bila crkva i samostan sv. Ivana Evanđeliste u gradu? Svakako nije bila na Rogovu! Na Rogovu je ta opatija imala samo residenciju i velika skladišta. Pravi je samostan bio unutar zidina. Po iskopinama koje su se obavile oko god. 1897. i po staroj ispravi, samostan se je nalazio nedaleko gradskog kaštela. Taj kaštel nalazi se kakvih 100 m sjeveroistočno od današnje župne crkve sv. Anastazije. Gdje je bio onaj kaštel, sada su kuće Š. Pelicarić i braće Zorica. Kakvih 50 m na zapad od toga kaštela, u vrtu Jeličić Josipa, još se vide malene zidine (crkve ili samostana!).“⁵³

Inače, prvi detaljan opis kaštela Matkovića i Žegara don Luka Jelić donosi u *Izveštajima s istraživanja u Biogradu* (Prilozi DI-DIII), gdje navodi i položaj „Gromača“, označen kao sjeverni dio grada. Tijekom arheoloških istraživanja Jelić je na tome položaju zatekao ostatke arhitekture, među njima i ostatke apside bazilike sv. Ivana, u samom Matkovićevu dvorištu (Sl. 12).⁵⁴ Prema Jeliću, upravo je na ruševinama spomenute crkve podignut kaštel 1598. godine, i to u vrijeme generalnog providura Alvisa Grimana. U istom kaštelu boravio je i zapovjednik narodne vojske biogradskog područja, a prvi biogradski potpukovnik bio je Stjepan Matković koji se spominje 1635. godine.⁵⁵

Zanimljivo je da se na tlocrtu Biograda koji je pronađen u Jelićevu fondu u Arheološkom muzeju u Splitu, a koji je uglavnom nepoznat znanstvenoj i stručnoj javnosti, može utvrditi pozicija svih Jelićevih istraženih crkava koje je on vlastoručno ucrtavao i ubicirao unutar grada (Sl. 13).⁵⁶ Tlocrt je iznimno značajan jer nam predstavlja siguran dokaz o arheološkim istraživanjima u Biogradu na samom početku 20. stoljeća. Na tlocrtu se jasno vidi da Jelić, kao i značajan broj njegovih suvremenika te kasnijih istraživača, pozicionira ranosrednjovjekovnu baziliku i samostan Sv. Ivana Evanđelista u neposrednu blizinu kaštela Matkovića. Prema tome možemo zaključiti da se bazilika sv. Marije (?) zajedno s pripadajućim samostanom Sv. Tome morala nalaziti u vrtu Artura Jeličića.

⁵² Luka JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 55 – 56.

⁵³ Odorik BADURINA, *Drevna benediktinska opatija u Biogradu na moru, Hrvatska straža VII*, 31, 1935., 6.

⁵⁴ Jelić donosi i dimenzije apside koja je široka u otvoru 4 m, duboka 1.40 m, a njezini zidovi sačuvani su u visini od 0.55 m, vidi u: L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 55.

⁵⁵ L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, 46 – 47. Prema povijesnim spisima, taj potpukovnik imao je osim vojničke uprave i administrativnu i sudačku vlast nad cijelim područjem. Tako su Matkovići, po kojima kaštel nosi i ime, postali najuglednija biogradska obitelj.

⁵⁶ Tlocrt se nalazi u arhivu Arheološkog muzeja u Splitu, a njegova kopija u dijelu fotodokumentacije Zavičajnog muzeja u Biogradu.

SLIKA 12. Biograd na moru, Kaštel – ostatci apside bazilike sv. Ivana (AMS, Arhiv Luke Jelića)

SLIKA 13. Tlocrt Biograda na moru (Zaravecchia) s ucrtanim položajima crkava koje je Jelić istraživao u razdoblju od 1902. do 1905. (AMS, Arhiv Luke Jelića)

ZAKLJUČAK

Otkrivanjem arhivskog fonda svećenika i arheologa don Luke Jelića dodatno se uočio problem ubiciranja biogradskih srednjovjekovnih bazilika, jer se one kod „starijih“ istraživača toga područja donose pod drugačijim crkvenim naslovnici od onih koji su usvojeni u većini historiografskih radova prošlog stoljeća. Posebice je problematično to što arheološka istraživanja spomenutih lokaliteta nisu podarila konkretne materijalne dokaze koji bi nam potvrdili vrijeme gradnje ili moguće naslovnike. Svakako ostaje problematična i činjenica da biogradska hagiografska baština nije dovoljno istražena te nam tako ostaje nerazjašnjeno i pitanje titulara prve crkve u Biogradu koja je još u ranokršćansko doba podignuta na Glavici.

U prošlom stoljeću Biograd je kao grad doživio poprilično brzu izgradnju stambenih objekata u strogom centru grada, što je rezultiralo s time da su važne crkve ostale neotkrivene pod zidovima tih novogradnji, a u konačnici takva je sudbina zadesila i biogradsku katedralu. Iz tog se razloga na svim postojećim planovima Biograda ne vide ostatci tih prvih sakralnih građevina, a ni niti jednog samostanskog kompleksa, pa možemo samo pretpostaviti da su se oni nalazili u neposrednoj blizini ranosrednjovjekovnih bazilika sv. Ivana Evanđelista i sv. Tome koje su zarana podigli benediktinci. Tek se istraživanjima 2008. godine, koja su obuhvatila Narodni trg i Ulicu Sv. Ivana (u neposrednoj blizini bazilike), potvrdilo da se na tome dijelu grada živjelo (nalazi posuda i životinjskih kostiju). Nalazi s Narodnog trga kojina jranije datiraju u sredinu 9. stoljeće, kao i oni iz Ulice Sv. Ivana koji datiraju u šire razdoblje od 11. – 12. pa do novog vijeka, govore u prilog da se taj prostor kontinuirano koristio za život. Pronađena arheološka građa te ostatci sačuvanih zidova potvrđuju da se sa sjeveroistočne strane bazilike nalazio veći stambeni kompleks. Posve je sigurno da se tu radi o arhitekturi nekadašnjeg samostana. Od kamenih lapida koji se danas čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu zaista mali broj možemo atribuirati bazilici koja se nalazila u vrtu Artura Jeličića. Oni se uglavnom datiraju u 9. stoljeće, a ne u vrijeme kad je bazilika podignuta. Ni jedan ulomak ne može nam potvrditi titular crkve.

S obzirom na Jelićeva istraživanja, ali i na sačuvane diplomatske spise, sve je više izvjesno da se bazilika sv. Ivana s kompleksom muškog benediktinskog samostana nalazila u sjevernom dijelu grada (Gromače, Žegar), pored kaštela Matkovića. Otud i naziv *Johannes de Castello*, ili u prijevodu Sv. Ivan od Kaštela. Nažalost, i s tog položaja potječe vrlo malo kamenih ulomaka. Budući da se sačuvana kamena građa uglavnom datira u 9. stoljeće, trebalo bi ukazati i na moguće ranije slojeve u gradnji građevine.

Već kod starijih istraživača postojala su različita mišljenja o ubikaciji bazilike sv. Tome i ženskog benediktinskog samostana. Jedan dio znanstvenika tumačio je da se ona nalazila na morskoj obali u blizini Biograda, dok je većina istraživača ipak ostala pri mišljenju da je bazilika zauzimala položaj unutar zidina grada. U zaštitnim istraživanjima iz 2008., koja su obuhvatila dio crkve ispred kuće Zorica u Ulici kralja Zvonimira, nisu pronađeni materijalni dokazi koji bi nam dali neke konkretne podatke o toj građevini. Vrlo je vjerojatno da je bazilika sv. Tome bila podignuta SZ od katedrale na Glavici, u vrtu A. Jeličića. Budući da se na tome položaju javlja i naslovnik koji je posvećen Bogorodici, vrlo je vjerojatno da je sama crkva nosila jedan titular, a samostan koludrica drugi. Ako je prva crkva na Glavici nosila posvetu sv. Mariji, onda se taj isti titular mogao naslijediti tijekom ranog srednjeg vijeka te ga je tako vjerojatno preuzela i samostanska crkva koja se nalazila u Jeličića vrtu.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Arheološki muzej u Splitu

Arhiv Luka Jelić, XII: Sjeverna Dalmacija, kut. 2.

Arhiv Luka Jelić, XXXIX. Slikovni materijal, sv. 2., fotografije i fotonegativi

LITERATURA:

ANTOLJAK, Stjepan, Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik 1*, Zadar, 1990., 263 – 277.

BADURINA, Odorik, Drevna benediktinska opatija u Biogradu na moru, *Hrvatska straža*, VII, 31, Zagreb, 1935., 4-6.

BARADA, Miho, Biograd, *Hrvatska enciklopedija II.*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1941.

BELOŠEVIĆ, Janko, Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva, *Arheološki pregled*, 12, Beograd, 1970., 167 – 168.

BIANCHI, Carlo Federico, *Zara cristiana*, sv. II, Zara, 1879.

BOŽULIĆ, Goranka, Biogradsko područje na katastarskim mapama XVIII. i XIX: stoljeća, *Katalog izložbe, Zavičajni muzej Biograd na moru*, Biograd, 2007.

BUŠKARIOL, Frane, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica – Biogradski spomenici I, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27, Split, 1988., 21 – 55.

CAMBI, Nenad, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali*, 12, ur. Šime Batović, 9. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar, 1972., 239 – 282.

CAMBI, Nenad, *Antika*, Zagreb, Zagreb, 2002.

ČORALIĆ, Lovorka, Biograd u XVII i XVIII. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 37, Zadar, 1995., 379 – 410.

DELONGA, Vedrana, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996.

DYGGVE, Ejnar, *Izabrani spisi*, Split, 1989., 71 – 89.

DYGGVE, Ejnar, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Književni krug, Split, 1996.

FARLATI, Daniele, *Illyricisacri*, IV, Venetiss, 1769.

- FILIPI, Amos Rube, Biogradsko-vransko primorje u doba Mletačko-turskih ratova (s osvrtom na povijest naseljenja), *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 19, Zadar, 1972., 405 – 498.
- GALOVIĆ, Tomislav, *Libellus Policorion – Rogovski kartular (diplomatičko-povijesna analiza)*, doktorski rad, sv. I-II, Zagreb, 2010.
- GALOVIĆ, Tomislav, Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Zadar, 2014., 95 – 116.
- IVEKOVIĆ, Ćiril Metod, Istraživanje starina u Biogradu na moru i u njegovoj okolici, *Ljetopis JAZU*, (1930/31), sv. 44, Zagreb, 1932., 146 – 157.
- JADREŠIĆ, Vlatko, JAKŠIĆ, Nikola, KRALJEV, Duško, MARIĆ, Drago, *Biograd na moru – Biograd on the Sea*, Zadar, 2006.
- JELIĆ, Luka, Povijesno-topografske crtece o biogradskom primorju, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. 2, Zagreb, 1898., 1 – 90.
- JELIĆ, Luka, Znamenito otkriće u Biogradu, 1902., *Narodni list*, god. 41., br. 11, od 5.02. 1902, Zadar, 1902.
- JOSIPOVIĆ, Ivan, Radionica plutejâ zadarske katedrale, *Ars adriatica*, 4, Zadar, 2014., 43 – 62.
- JOSIPOVIĆ, Ivan, Biogradska predromanička skulptura, *Ars Adriatica*, 7, Zadar, 2017., 65 – 82.
- JURAGA, Branka, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora*, 9, Zadar, 1980., 445 – 471.
- JURIĆ, Radomir, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, *Biogradski zbornik 1*, Zadar – Biograd, 1990., 279 – 318.
- JURIĆ, Radomir, Biograd na moru, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, 2009., 479 – 482.
- JURIĆ, Radomir, *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine*, Katalog izložbe, Zavičajni muzej Biograd na Moru, Biograd, 2009.
- JURIĆ, Radomir, Biograd na Moru – Sv. Ivan Evanđelista, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, Zagreb, 2010., 501 – 502.
- JURIĆ, Radomir, Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Zadar, 2014., 235 – 259.

- MARASOVIĆ, Tomislav, *Damatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split, 2009.
- MIGOTTI, Branka, Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave*, 11, Zagreb, 1989., 133 – 159.
- OSTOJIĆ, Ivan, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., 216 – 234.
- PERIČIĆ, Eduard, Biogradska biskupija, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Biogradski zbornik 1, Zadar, 1990., 335 – 350.
- RAČKI, Franjo, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, Zagrabiae, 1877.
- RAČKI, Franjo, Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad JAZU*, 15, Zagreb, 1878., 128 – 150.
- SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, Senka, Grafički prilog topografiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., 149 – 157.
- SMIČIKLAS, Tadija, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, JAZU, Zagreb, 1904.
- STOŠIĆ, Krsto, *Benediktinke u Šibeniku*, Zagreb, 1934.
- ŠKARPA, Velimir, Izvještaji muzejskih povjerenika i prijatelja, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n.s.3, Zagreb, 1898.-1899., 232 – 233.
- URLIĆ IVANOVIĆ, Grgur, Albamaris-Biograd (I), *Bullettino di archaeologia e storia dalmata* III, 6, Split, 1880., 90 – 93.
- URLIĆ IVANOVIĆ, Grgur, Albamaris-Biograd (III), *Bullettino di archaeologia e storia dalmata* IV, Split, 1881., 27 – 30.
- VEŽIĆ, Pavuša, Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru, *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Biogradski zbornik 1, Zadar – Biograd, 1990., 279 – 318.

Ana JORDAN KNEŽEVIĆ

ON THE PROBLEM OF THE LOCATION OF EARLY MEDIEVAL
BASILICAS OF ST. JOHN THE EVANGELIST AND ST. THOMAS IN
BIOGRAD NA MORU

SUMMARY

The city of Biograd flourished during the reign of Croatian King Petar Krešimir IV. (1058 - 1074). This period was of exceptional importance for the city and the church likewise, because that is when two Benedictine monasteries were founded, within which large three-nave basilicas were built. In the document of Petar Krešimir IV, where the king donated the property to the monastery of St John the Evangelist, we have the first concrete data on the organisation of the Diocese of Biograd with the mention of the Bishop of Biograd Theodosius.

The monuments of Biograd attracted the attention of many historians, archaeologists and art historians, but also that of travel writers. As early as the end of the 19th century, Don Luka Jelić showed interest in researching church architecture in the Biograd area. Namely, in his article "Historical and Topographical Sketches of the Biograd Coast," he made his first observations about Biograd monuments. In 1902, he began the first archaeological excavations at the Glavica site, where he discovered the remains of the former Biograd Cathedral. In 1905, Jelić started researching the "early Christian Basilica of St. Mary", located northwest of the cathedral, in the garden of Artur Jeličić. All manuscripts from these investigations are preserved in Jelić's archive holding in the library of the Archaeological Museum in Split. From this archival material, it follows that Don Luka Jelić, but also a significant number of "older" researchers, bring completely different title-bearers from those that appear in the relevant literature of the last century. Thus, at the position of the Basilica of St. John the Evangelist, Jelić means "the early Christian basilica of St Mary", and St. John and the Benedictine monastery are positioned near the town citadel. These are essential complexes of early medieval sacral architecture, built thanks to the Croatian ruling dynasty in the 11th century. Due to the importance of the sites, the author analysed all available archival material and literature, as well as the material remains to answer the question about where Benedictine basilicas in Biograd were located and to whom they were dedicated in the past.

Keywords: don Luka Jelić, Benedictine monasticism, St. John the Evangelist, St. Thomas, St. Mary, title-bearer of the church, the early Middle Ages, Biograd na moru.